

Deventer
Jan Terlouw-
lezing 2018

Broederschap

Bas Heijne
&
Kiza Magendane

Woord vooraf

‘Als ik de jeugd zie zitten, dan denk ik: potverdorie, daar zijn we toch voor. Ik heb een prachtig leven gehad; ik wil dat jullie dat ook hebben.’

Ter gelegenheid van zijn 85ste verjaardag gaf Jan Terlouw op 1 december 2016 een indrukwekkende speech in *De Wereld Draait Door* over een onderwerp dat hem zeer na aan het hart ligt: de rol van de maatschappij en de politiek in een noodzakelijk duurzame wereld. Zijn gedachtegoed verdient meer dan zeven minuten zendtijd en inspireerde ons in Deventer tot het organiseren van een jaarlijkse lezing, waar sprekers hun visie op de wereld van morgen geven en waar nadrukkelijk jonge generaties bij betrokken worden. We zijn bijzonder trots dat Jan Terlouw zijn naam aan deze lezing wilde verbinden.

Wie een probleem wil onderzoeken, moet eerst op zoek gaan naar de fundamentele vragen van het probleem. Dat is één van Jan Terlouws overtuigingen. Om duurzame politiek te kunnen voeren is vertrouwen nodig. Maar komt het vertrouwen in de politiek door politici of door de houding van mensen in de samenleving? Vraag de politiek weer terug te gaan naar de fundamentele vragen, naar de fundamentele waarden van ons samenlevingssysteem.

Het doel van de Stichting Deventer Jan Terlouw-lezing is: vorm geven aan het gedachtegoed van Jan Terlouw door een dialoog tot stand te brengen tussen verschillende ge-

neraties en de toehoorders te inspireren tot actie over te gaan. ‘We kunnen niet langer wachten.’

Op deze manier worden maatschappelijk relevante thema’s als duurzaamheid, de staat van het land en het nemen van verantwoordelijkheid in een snel veranderende samenleving uitgediept, in historisch perspectief geplaatst en letterlijk op een podium gezet.

Broederschap
Op zoek naar een verloren ideaal

door Bas Heijne

Vrijheid, gelijkheid en broederschap – wanneer ik op straat loop in Parijs, waar ik tegenwoordig een groot deel van mijn tijd doorbreng, kom ik om de haverklap die overbekende leus van de Franse revolutie tegen. Hij staat gebeiteld in overheidsgebouwen, gemeentehuizen en scholen. Ikzelf kijk er iedere keer nog een beetje van op. Want hoe vertrouwd de stad inmiddels ook aanvoelt, altijd blijf je de buitenstaander die observeert, voor wie weinig of niets vanzelf spreekt.

Vrijheid, gelijkheid en broederschap – ik neem aan dat de meeste Parijzenaren die woorden nauwelijks meer opvallen, dat ze zo diep in hun culturele DNA begraven liggen, dat ze weinig echte betekenis meer hebben. Maar op mij komen ze, te midden van mijn alledaagse beslommeringen, nog altijd over als een ferme aansporing.

Een aansporing waartoe? Nederland worstelt, net als Frankrijk, met de hedendaagse invulling van die geloofsartikelen van de Verlichting. Wat is *vrijheid*? Of tegenwoordig vooral: wat zijn de *grenzen* van de vrijheid? Wat is *gelijkheid* in een samenleving die voorgoed pluriform is geworden, waarin steeds meer mensen een verschillende culturele achtergrond hebben en waarin veel mensen het gevoel hebben dat zij, en de mensen die op hen lijken, niet gezien worden? Wat is het idee van gelijkheid waard, wanneer op het sociaal vlak de ongelijkheid wereldwijd alleen maar toeneemt?

En dan is er het lastigste begrip van allemaal: wat bedoelen we wanneer we over *broederschap* spreken?

Broederschap – ik heb dat in dit trio altijd de vreemde eend in de bijt gevonden. Omdat broederschap zo lastig te definiëren valt. Wat betekent het? Over de definities van vrijheid en gelijkheid valt ook heel wat te steggelen, maar die begrippen kun je toch vrij gemakkelijk praktisch handen en voeten geven.

12

Vrijheid en gelijkheid zijn idealen die gaan over de relatie tussen het individu en de samenleving waar hij of zij deel van uitmaakt. Het gaat om recht doen aan het autonome individu dat we allemaal willen zijn.

Hoeveel vrijheid word je gegund, hoeveel gelijkheid?

Wanneer je denkt dat die idealen in werkelijkheid tekortschieten, kun je protesteren of in opstand komen. Je kunt petitie opstellen, een eisenpakket op tafel leggen, het werk stilleggen, demonstreren. Misschien zijn vrijheid en gelijkheid *als abstracties* niet gemakkelijk te definiëren, maar het is niet moeilijk ze te hanteren in ons bestaan. We weten wanneer iemand niet vrij is. We zien wanneer mensen ongelijk worden behandeld.

Maar met *broederschap* ligt het ingewikkelder. Dat ideaal gaat over een relatie tussen mensen onderling. Wanneer voelen mensen zich verbroederd of verzusterd? Welke maatstaf leg je daar voor aan? Bestaat er een index van *broederschap*?

Hier wordt iets van ons gevraagd dat niet in wetten kan worden vastgelegd of door regelgeving kan worden afgedwongen. En niet van bovenaf kan worden gestuurd. Broederschap, wat het ook precies is, moet van binnenuit komen. Je moet het *voelen*; het gaat om verwantschap die verder gaat dan tolerantie of verdraagzaamheid.

Maar juist als mensen dicht op elkaar staan, kan het snel misgaan. Broederschap en broedermoord zijn vanaf het begin der tijden met elkaar verbonden.

Bij de eerste broeders ging het al mis. Voor de niet zo Bijbelvasten onder u: Kaïn en Abel zijn de zonen van Adam en Eva, de eerste mensen. Omdat Abel de voorkeur van God lijkt te genieten, omdat zijn offer aan de Heer wel vlam vatte en dat van zijn broer niet, slaat Kaïn – uit pure afgunst, omdat hij denkt dat zijn broer wordt voorgetrokken – Abel dood.

13

Broederschap is vanaf het eerste begin dus al ambivalent, beladen, gevaarlijk. Huiveringwekkend is het antwoord van Kaïn wanneer God Abel mist en hem vraagt waar zijn broer is:

‘Ben ik mijn broeders hoeder?’

Daar zit het allemaal in – de emotionele lading, het gemak waarmee gevoelens van verwantschap en harmonie kunnen omslaan in nijd, ressentiment, haat en geweld.

Dat schampere, wegwerpemde zinnetje van de eerste broedermoordenaar in onze ‘joods-christelijke cultuur’ resonanceert tot op de dag van vandaag. In hoeverre zijn we verantwoordelijk voor elkaar? Wat zijn we elkaar verplicht? Wat worden we geacht voor elkaar te voelen, en – zoals ik het in de titel van een van mijn essays heb uitgedrukt – *moeten wij van elkaar houden?*

Kaïns misdaad wordt als extra schokkend ervaren omdat hij een directe bloedverwant vermoordt, puur uit afgunst, jaloezie. Er waren in die vroeg-Bijbelse tijden nog geen andere mensen, laat staan mensen die vreemden voor elkaar waren op aarde. Dus de vraag wat je aan iemand verplicht bent die *niet* tot je familie behoort, die een vreemde is, kon nog niet worden gesteld.

Maar dat is de vraag waar we nu mee worstelen. In zijn geschiedenis van de mensheid, *Sapiens* (2013), inmiddels een wereldwijde bestseller, stelt de Israëliëse historicus